

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مختصر اصول فقه

۱۶۰۴۲۶۶

محمد کاظم بیات
وکیل پایه یک دادگستری

سرشناسه	بیات، محمدکاظم، ۱۳۶۱ -
عنوان و نام پدیدآور	مختصر اصول فقه / محمدکاظم بیات.
مشخصات نشر	تهران: مکتوب آخر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۳۲۸ ص: جدول.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۹۸۰۲۸-۲-۱:
وضعیت فهرست نویسی	فیا:
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	اصول فقه
موضوع	Islamic law -- Interpretation and construction :
موضوع	اصول فقه -- راهنمای آموزشی(عالی)
موضوع	Islamic law -- Interpretation and construction -- Study :
	and teaching (Higher
رده بندی کنگره	۱۳۹۶ ۳م۹ب/۱۵۵BF
رده بندی دیویی	۳۱۰۶۱
شماره کتابشناسی ملی	۴۸۰۰۲۲:

عنوان کتاب: مختصر اصول فقه

مؤلف: محمدکاظم بیات

ناشر: نشر مکتوب آخر

ناظر چاپ: محمد کاظم بیات

چاپ، لیتوگرافی و صحافی: شرکت چاپ و نشر بازرگانی

ویراستار و صفحه آرا: مریم حق پرست

نوبت چاپ: اول / تابستان ۱۳۹۶

قطع و تیراژ: وزیری/ ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۸۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۸۰۲۸-۲-۱

مرکز پخش: تهران، خ سهروردی شمالی، خ فیروزه پ ۲۵، واحد ۱۸

www.maktoobpub.com

تلفن: ۰۲۱ - ۸۸۷۶۹۲۲۳

(حق هرگونه چاپ و انتشار برای نشر مکتوب آخر محفوظ است.)

فهرست

۱۹.....	مقدمه.....
۲۱.....	کلیات.....
۲۱.....	تعریف اصول فقه.....
۲۲.....	موضوع اصول فقه.....
۲۳.....	تعریف حکم شرعی.....
۲۳.....	تقسیم حکم شرعی به حکم تکلیفی و حکم وضعی.....
۲۵.....	تقسیم حکم شرعی به حکم واقعی و حکم ظاهری.....
۲۷.....	تقسیم حکم شرعی به حکم مولی و حکم ارشادی.....
۲۸.....	تقسیم حکم شرعی به حکم سببی و حکم امضائی.....
۳۰.....	تاریخچه علم اصول فقه.....
۳۲.....	مکاتب اصولی.....
۳۳.....	۱. مکتب فقیهان و مکتب متکلمان.....
۳۴.....	۲. مکتب اخباریون و مکتب اصولیون.....
۳۴.....	غرض (فایده) و منفعت از مطالعه علم اصول فقه.....
۳۷.....	باب اول: مبحث الفاظ.....
۳۹.....	فصل اول - وضع الفاظ.....
۳۹.....	تعریف وضع الفاظ.....
۳۹.....	ارکان وضع.....
۴۱.....	اقسام دلالت.....
۴۱.....	۱. دلالت ذاتی (عقلی، واقعی).....
۴۱.....	۲. دلالت طبعی (طبیعی).....
۴۲.....	۳. دلالت وضعی (جعلی، قراردادی، اعتباری).....

- انواع دلالت وضعی لفظی..... ۴۲
۱. دلالت مطابقی (کل معنا)..... ۴۲
۲. دلالت تضمنی (جزئی از معنا)..... ۴۳
۳. دلالت التزامی (خارج از معنا)..... ۴۳
۱. وضع تعیننی یا تخصیصی..... ۴۵
۲. وضع تعیننی یا تخصیصی..... ۴۵
- اقسام وضع تعیننی..... ۴۷
۱. وضع تعیننی صریح..... ۴۷
۲. وضع تعیننی ضمنی..... ۴۷
- فرق‌های وضع تعیننی و تخصیصی..... ۴۸
- اقسام لفظ..... ۴۸
- الف) لفظ مهمل..... ۴۸
- ب) لفظ مستعمل..... ۴۸
۱. لفظ مختص (جزئی)..... ۴۹
۲. لفظ مختص کلی (مشترک معنوی)..... ۴۹
۳. لفظ مترادف..... ۴۹
۴. مشترک لفظی (لفظ مشترک)..... ۵۰
- قرینه معینه..... ۵۱
۵. لفظ منقول (همان وضع تعیننی یا مجاز لغوی است)..... ۵۲
۶. لفظ مرتجل..... ۵۴
۷. لفظ حقیقت و مجاز (لفظ حقیقی و مجازی)..... ۵۴
- استعمال لفظ در بیش از یک معنا..... ۵۵
- استعمال لفظ..... ۵۶
۱. استعمال حقیقی..... ۵۶
۲. استعمال مجازی..... ۵۷
- شرایط صحت استعمال مجازی..... ۵۷

الف) وجود مناسبت و علاقه بين معنای حقیقی و معنای مجازی.....	۵۸
انواع علاقه.....	۵۹
۱. علاقه شباهت.....	۵۹
۲. علاقه تضاد.....	۵۹
۳. علاقه ماکان.....	۶۰
۴. علاقه مشارفت.....	۶۰
۵. علاقه محل و حال (محلیت، ظرف و مظهر و مظهر و ظرف).....	۶۱
۶. علاقه حال و محل.....	۶۱
۷. علاقه کل جزء.....	۶۲
۸. علاقه جزء و کل.....	۶۲
۹. علاقه سببیت و مسببیت (علاقه سببیت یا علتیت).....	۶۲
۱۰. علاقه مسببیت و سببیت (علاقه ماولیت یا مسببیت).....	۶۳
ب) قرینه صارفه (قرینه مجاز).....	۶۳
۳. استعمال غلط.....	۶۵
اقسام حقیقت.....	۶۶
۱. حقیقت لغوی.....	۶۷
۲. حقیقت عرفی (که همان وضع تعینی یا منقول عرفی است).....	۶۷
اقسام عرف.....	۶۸
الف) عرف عام.....	۶۸
ب) عرف خاص.....	۶۸
۳. حقیقت شرعی.....	۶۹
۴. حقیقت متشرعه.....	۷۰
۵. حقیقت قانونی.....	۷۱
شک در لفظ.....	۷۳
الف) شک در وضع لفظ (علامت حقیقت و مجاز).....	۷۳
۱. تصریح واضع.....	۷۳

۲. تبادر..... ۷۳
۳. عدم صحت سلب یا صحت حمل..... ۷۴
۴. اطراد..... ۷۵
- ب) شک در مراد متکلم (اصول لفظیه)..... ۷۶
۱. اصالةالحقیقه یا اصل حقیقت..... ۷۷
۲. اصالةالعموم یا اصل عموم..... ۷۹
۳. اصالةالاطلاق یا اصل مطلق..... ۸۰
۴. اصالةالتقدير..... ۸۱
۵. اصل عدم..... ۸۳
۶. اصل عدم اشهر..... ۸۳
۷. اصالةالظهور..... ۸۵
- دلالت لفظ بر معنا..... ۸۵
۱. نص..... ۸۵
۲. ظاهر..... ۸۶
۳. مجمل..... ۸۷
۴. مؤول..... ۸۹
- صحیح و اعم..... ۹۲
- مشتق..... ۹۴

فصل دوم - اوامر..... ۹۹

- معنای امر..... ۹۹
- شیوه های بیان امر..... ۱۰۰
- دلالت امر بر وجوب..... ۱۰۳
- امر عقیب حظر (منع) (امر بعد از نهی)..... ۱۰۴
- امر بعد از امر..... ۱۰۵
- دلالت امر بر فور یا تراخی..... ۱۰۶

۱۰۷.....	دلالت امر بر مره یا تکرار.....
۱۰۸.....	تقسیمات واجب.....
۱۰۸.....	۱. واجب عینی و کفایی.....
۱۱۰.....	۲. واجب تعینی و تخییری.....
۱۱۳.....	۳. واجب تعبّدی و توصلی.....
۱۱۵.....	۴. واجب مطلق و مشروط.....
۱۱۶.....	۵. واجب منجز و معلق.....
۱۱۸.....	۶. واجب موقت و غد موقت.....
۱۱۹.....	اقسام واجب موقت.....
۱۱۹.....	۱. واجب موقت موسّع.....
۱۲۰.....	۲. واجب موقت مضیق.....
۱۲۰.....	اقسام واجب غیرموقت.....
۱۲۰.....	۱. واجب غیرموقت فوری.....
۱۲۱.....	۲. واجب غیرموقت غیرفوری.....
۱۲۱.....	۷. واجب اصلی و تبعی.....
۱۲۲.....	اقسام واجب اصلی.....
۱۲۲.....	۱. واجب نفسی.....
۱۲۳.....	۲. واجب غیری.....
۱۲۵.....	فصل سوم - نواهی.....
۱۲۵.....	معنای نهی.....
۱۲۵.....	شیوه های بیان نهی.....
۱۲۷.....	دلالت نهی بر حرمت.....
۱۲۸.....	دلالت نهی بر فور یا تراخی.....
۱۲۸.....	دلالت نهی بر مره یا تکرار.....
۱۲۹.....	ترک فعل و کفّ نفس.....

نهی در عبادات و معاملات..... ۱۳۰

فصل چهارم - مفاهیم..... ۱۳۳

تعریف منطوق و مفهوم..... ۱۳۳

اقسام منطوق..... ۱۳۴

۱. منطوق صریح..... ۱۳۴

۲. منطوق غیر صریح..... ۱۳۵

الف) دلالت اقتضاء..... ۱۳۵

ب) دلالت تنبیه و ایضا..... ۱۳۶

ج) دلالت اشاره..... ۱۳۷

اقسام مفهوم..... ۱۳۸

مفهوم موافق یا فحوای کلام..... ۱۳۸

مفهوم مخالف یا دلیل الخطاب..... ۱۴۰

اقسام مفهوم مخالف..... ۱۴۰

۱. مفهوم شرط..... ۱۴۰

۲. مفهوم حصر..... ۱۴۵

۳. مفهوم غایت..... ۱۴۷

آیا غایت داخل در مغیا می باشد یا خیر؟..... ۱۴۸

۴. مفهوم وصف..... ۱۴۹

۵. مفهوم لقب..... ۱۵۴

۶. مفهوم عدد..... ۱۵۶

فصل پنجم - عام و خاص..... ۱۶۱

تعریف لفظ عام و لفظ خاص..... ۱۶۱

اقسام عام..... ۱۶۲

۱. عام افرادی یا استغراقی..... ۱۶۳

۱۶۴	۲. عام مجموعی.....
۱۶۵	۳. عام بدلی.....
۱۶۶	تعریف تخصیص.....
۱۶۸	اقسام مخصص.....
۱۶۸	الف) مخصص لفظی.....
۱۶۸	۱. مخصص لفظی متصل.....
۱۶۸	۲. مخصص لفظی منفصل.....
۱۶۹	اقسام مخصص لفظی متصل.....
۱۶۹	۱. مخصص متصل صفت.....
۱۷۰	۲. مخصص متصل استثناء.....
۱۷۰	۳. مخصص متصل شرط.....
۱۷۱	۴. مخصص متصل غایت.....
۱۷۲	ب) مخصص غیر لفظی.....
۱۷۴	میزان اعتبار عام پس از تخصیص.....
۱۸۱	تخصیص اکثر.....
۱۸۲	عمل به عام، پیش از جستجوی مخصص.....
۱۸۳	تخصیص عام به وسیله مفهوم.....
۱۸۳	۱. تخصیص عام به وسیله مفهوم موافق.....
۱۸۴	۲. تخصیص عام به وسیله مفهوم مخالف.....
۱۸۵	آمدن یک مخصص بعد از چند عام.....
۱۸۸	نسخ.....
۱۸۸	تعریف نسخ.....
۱۸۸	اقسام نسخ.....
۱۸۸	۱. نسخ صریح.....
۱۸۸	۲. نسخ ضمنی.....
۱۸۹	اقسام نسخ صریح.....

۱. نسخ صریح شخصی..... ۱۸۹
۲. نسخ صریح کلی یا نوعی..... ۱۸۹
- دوران بین نسخ و تخصیص..... ۱۸۹

فصل ششم - مطلق و مقید..... ۱۹۷

- تعریف مطلق و مقید..... ۱۹۷
- تقابل عدم و ملکه..... ۱۹۸
- تفاوت عام و مطلق..... ۲۰۰
- مقدمات حکمت..... ۲۰۲
۱. امکان اطلاق و تقید..... ۲۰۳
۲. نبودن قرینه و نشانه تقید..... ۲۰۳
۳. متکلم در مقام بیان باشد..... ۲۰۴
۴. نبودن قدر متیقن در مقام مخاطب..... ۲۰۴
۵. نبودن انصراف..... ۲۰۵
- اقسام انصراف..... ۲۰۶
۱. انصراف به جهت کثرت استعمال..... ۲۰۶
۲. انصراف به جهت کثرت وجود (انصراف بدوی)..... ۲۰۷
۳. انصراف به جهت اکمل بودن مصداق یا فرد..... ۲۰۸
- حمل مطلق بر مقید..... ۲۰۹

فصل هفتم - مجمل و مبین..... ۲۱۱

- تعریف لفظ مجمل و لفظ مبین..... ۲۱۱
- اقسام مبین..... ۲۱۲
۱. تعریف مبین بالذات..... ۲۱۲
۲. تعریف مبین بالعرض یا بالغیر..... ۲۱۲
- آیا تکلیف به مجمل صحیح است؟..... ۲۱۳

باب دوم: ادله استنباط احکام.....	۲۱۵
تعریف «قطع»، «ظن»، «شک» و «وهم».....	۲۱۵
تعریف «دلیل»، «ماره»، «اصل» و «فرض قانونی».....	۲۱۷

فصل اول - قرآن.....	۲۲۱
الف) متجاهلات.....	۲۲۱
ب) محکّمات.....	۲۲۱
۱. نصوص قرآن.....	۲۲۱
۲. ظواهر قرآن.....	۲۲۲
تخصیص قرآن.....	۲۲۲
نسخ قرآن.....	۲۲۲

فصل دوم - سنت.....	۲۲۵
تعریف سنت (قولی، فعلی، تقریری).....	۲۲۵
اقسام خبر (حدیث، روایت).....	۲۲۵
الف) خبر متواتر.....	۲۲۵
اقسام خبر متواتر.....	۲۲۶
۱. متواتر لفظی.....	۲۲۶
۱. متواتر معنوی.....	۲۲۶
۳. متواتر اجمالی.....	۲۲۶
ب) خبر واحد.....	۲۲۷
اقسام خبر واحد.....	۲۲۷
۱. خبر صحیح.....	۲۲۷
۲. خبر حسن.....	۲۲۷
۳. خبر موثق یا قوی.....	۲۲۸

۴. خبر ضعیف ۲۲۸

فصل سوم - اجماع ۲۲۹

اجماع در لغت و اصطلاح ۲۲۹

تعریف اجماع از نظر اهل سنت ۲۲۹

تعریف اجماع از نظر شیعه ۲۲۹

اقسام اجماع ۲۳۰

۱. اجماع محصل ۲۳۰

۲. اجماع منقول ۲۳۰

۳. اجماع مرکب ۲۳۱

۴. اجماع مدرکی (اجماع سند) ۲۳۲

۵. اجماع سکوتی ۲۳۲

فصل چهارم - عقل ۲۳۵

تعریف دلیل عقلی ۲۳۵

اقسام دلیل عقلی ۲۳۵

۱. مستقلات عقلی ۲۳۵

۲. استلزامات عقلی ۲۳۶

مقدمه واجب ۲۳۶

آیا مقدمه واجب، واجب است؟ ۲۳۶

تعریف مقدمه و ذی‌المقدمه ۲۳۶

اقسام مقدمه ۲۳۷

۱. مقدمه شرعی ۲۳۷

۲. مقدمه قانونی ۲۳۷

۳. مقدمه عقلی ۲۳۸

۴. مقدمه عرفی یا عادی ۲۳۸

۲۳۸	۵. مقدمه مقتضی
۲۳۹	۶. مقدمه سبب
۲۳۹	۷. مقدمه شرط
۲۴۰	۸. مقدمه عدم مانع
۲۴۰	۹. مقدمه معد
۲۴۰	۱۰. مقدمه علت تامه
۲۴۱	۱۱. مقدمه و وب
۲۴۱	۱۲. مقدمه واجب با مقدمه وجود یا مقدمه وجود واجب
۲۴۱	۱۳. مقدمه صحت
۲۴۲	۱۴. مقدمه نفوذ
۲۴۲	۱۵. مقدمه علم
۲۴۲	۱۶. مقدمه داخلی
۲۴۳	۱۷. مقدمه خارجی
۲۴۴	آیا مقدمه حرام، حرام است؟
۲۴۵	اذن در شیء اذن در لوازم آن است
۲۴۶	مسئله ضد
۲۴۸	اجتماع امر و نهی
۲۴۹	فصل پنجم - قیاس
۲۴۹	تعریف قیاس
۲۴۹	ارکان قیاس
۲۵۰	شرایط قیاس
۲۵۰	اقسام قیاس
۲۵۰	۱. قیاس منصوص العله و مستنبط العله
۲۵۲	۲. قیاس اولویت، قیاس مساوات و قیاس ادنی
۲۵۳	۳. قیاس جلی و خفی

۲۵۴.....	۴. قیاس باطل.....
۲۵۵.....	تنقیح مناط.....
۲۵۵.....	۱. تنقیح مناط قطعی.....
۲۵۶.....	۲. تنقیح مناط ظنی.....
۲۵۶.....	اتحاد طریق.....
۲۵۷.....	وحدت ملاک.....
۲۵۷.....	تخریج منا یا مناسبت یا اخاله.....
۲۵۸.....	تحقیق منا.....
۲۵۸.....	استحسان.....
۲۵۹.....	مصالح مرسله یا استصلاح.....
۲۶۰.....	سد ذرایع.....
۲۶۱.....	شهرت.....
۲۶۱.....	۱. شهرت روایی.....
۲۶۱.....	۲. شهرت عملی.....
۲۶۱.....	۳. شهرت فتوایی.....
۲۶۳.....	باب سوم: اصول عملیه.....
۲۶۳.....	اصول عملیه.....
۲۶۵.....	فصل اول - اصل استصحاب.....
۲۶۵.....	تعریف استصحاب.....
۲۶۶.....	ارکان استصحاب.....
۲۷۰.....	اقسام استصحاب.....
۲۷۰.....	تقسیم اول: استصحاب حکمی و موضوعی.....
۲۷۱.....	تقسیم دوم: استصحاب وجودی و عدمی.....
۲۷۲.....	تفاوت استصحاب عدمی با اصل عدم.....

۲۷۳.....	تقسیم سوم: استصحاب در مورد شک در مقتضی، شک رافع
۲۷۶.....	تقسیم چهارم: استصحاب کلی و جزئی
۲۷۷.....	الف) استصحاب کلی نوع اول
۲۷۷.....	ب) استصحاب کلی نوع دوم
۲۷۹.....	ج) استصحاب کلی نوع سوم
۲۸۰.....	تقسیم پنجم: استصحاب سببی و مسببی
۲۸۱.....	اصل تأخر حادث (اصل عدم حدوث حادث)
۲۸۳.....	اصل مثبت

۲۸۵.....	فصل دوم - اصل برائت
۲۸۵.....	تعریف اصل برائت
۲۸۵.....	تقسیم نخست: شبهه حکمیه و موضوعیه
۲۸۵.....	شبهه حکمیه
۲۸۶.....	شبهه موضوعیه
۲۸۷.....	تقسیم دوم: شبهه وجوبیه و شبهه تحریمیه
۲۸۷.....	شبهه وجوبیه
۲۸۷.....	شبهه تحریمیه
۲۸۸.....	حالت اول: شبهه حکمیه وجوبیه
۲۸۸.....	حالت دوم: شبهه حکمیه تحریمیه
۲۸۸.....	حالت سوم: شبهه موضوعیه وجوبیه
۲۸۹.....	حالت چهارم: شبهه موضوعیه تحریمیه

۲۹۱.....	فصل سوم - «اصل احتیاط» یا «اصل اشتغال»
۲۹۱.....	تعریف اصل احتیاط
۲۹۲.....	اقسام شبهه تحریمی موضوعی
۲۹۲.....	۱. شبهه محصوره

۲. شبهه غیر محصوره..... ۲۹۳
- اقسام شبهه وجوبیه..... ۲۹۳
۱. دوران امر میان متباینین..... ۲۹۳
۲. دوران امر میان اقل و اکثر..... ۲۹۴

- فصل چهارم - اصل تخییر..... ۲۹۷**
- تعریف اصل تخییر..... ۲۹۷
- فرق بین راجب تخییری با اصل تخییر..... ۲۹۷

- فصل پنجم - تعارض و تراحم ادله..... ۲۹۹**
- تعارض اصل استصحاب با دلیل قیاسی..... ۲۹۹
- تعارض اصل استصحاب با اصول اولیه..... ۲۹۹
۱. تعارض اصل استصحاب با اصل استصحاب دیگر..... ۲۹۹
۲. تعارض استصحاب با اصل برائت، احتیاط و تخییر..... ۳۰۰
- تعارض استصحاب با قاعده قرعه..... ۳۰۰
- تعارض استصحاب با قاعده ید..... ۳۰۱
- تعارض استصحاب با قاعده صحت..... ۳۰۲
- تعارض استصحاب با قاعده فراغ و تجاوز..... ۳۰۲
- تعارض و تراحم..... ۳۰۳
- اقسام تعارض..... ۳۰۴
۱. تعارض واقعی (تعارض مستقر)..... ۳۰۴
۲. تعارض ظاهری (تعارض غیر مستقر)..... ۳۰۵
- اقسام تراحم..... ۳۰۶
۱. اهم و مهم..... ۳۰۶
۲. تساوی دو حکم..... ۳۰۷

فصل ششم - «ورود» «تخصّص» «حکومت» و «تخصّص».....	۳۰۹
ورود.....	۳۰۹
تخصّص.....	۳۱۰
حکومت و تخصّص.....	۳۱۱
اقسام حکومت.....	۳۱۴
۱. حکومت تضییقی.....	۳۱۴
۲. حکومت توفیقی.....	۳۱۴
چگونه تخصّص، تخصّص، حکومت و ورود را از یکدیگر تشخیص دهیم؟.....	۳۱۵
باب چهارم: اجتهاد و تقلید.....	۳۱۹
فصل اول - اجتهاد.....	۳۱۹
تعریف اجتهاد.....	۳۱۹
اقسام اجتهاد.....	۳۱۹
۱. اجتهاد مطلق.....	۳۱۹
۲. اجتهاد تجزی.....	۳۱۹
تخطئه و تصویب.....	۳۲۰
فصل دوم - تقلید.....	۳۲۳
تعریف تقلید.....	۳۲۳
شرایط مرجع تقلید.....	۳۲۳
تقلید از اعلّم.....	۳۲۴
تقلید از میت.....	۳۲۴
منابع و مأخذ.....	۳۲۵

مقدمه

درس اصول فقه یکی از دروسی است که علاوه بر حوزه‌های علمیه، در دانشکده‌های حقوق نیز تدریس می‌گردد؛ اما سختی و پیچیدگی این درس برای دانشجویان حقوق از یک طرف و تألیف برخی کتاب‌ها با مفاهیم سنگین و غیرقابل فهم از سوی دیگر باعث گردیده همواره دانشجویان محترم علاقه‌ای جهت یادگیری این درس نداشته و همین امر باعث کاهش نمرات آن‌ها در آزمون‌ها گردد. لذا قصد آن نمودیم تا با تألیف کتاب «مختصر اصول فقه» به صورت ساده و روان و با آوردن مثال‌های کاربردی و درعین حال جامع و کامل، این نقیصه را جبران و از دغدغه دانشجویان عزیز کاسته و انگیزه مطالعه ایشان را افزایش دهیم. امید است که مورد قبول واقع گردد. در ضمن از تمام عزیزان و اساتید محترم استدعا می‌کنم در صورت مشاهده هرگونه نقصی، مراتب را از طریق ایمیل 1356@yaho.com یا به ینجانب اعلام فرمایید.

محمد کاظم بیات

تابستان ۱۳۹۶